ISSN: 2147– 5490

DEDE KORKUT
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Sayı *Issue* **35 • Aralık** *December* **2024**
www.dedekorkutdergisi.com

DOI: http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut654

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dedem Korkut Kitabı'nda İnce Anlam Ayırımı I: Kara Benzer, Kaza Benzer

The Semantic Nuance That Hidden Behind The Literary Arts in The Dedem Qorqut Kitabi

Cihangir Kızılözen*

Öz

Dedem Korkut Kitabı'nda kimi yapı ve kalıpların yinelendiği ancak yinelenen bu yapı ve kalıpların her seferinde aynı sözcüklerden oluşmadığı dikkat çekmektedir. *Dedem Korkut Kitabı* araştırıcıları, bu yapı ve kalıplardaki değişiklikleri çalışmalarına yansıtmamış, söz konusu yapılarda değişime uğrayan sözcükleri yanlış yazıldığı gerekçesiyle düzelterek çeviri yazıya aktarmışlardır. Bu incelemede ele alacağımız *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* ile *ḳara beŋzer ḳızı gelini* ikilisi de bunlardan biridir. Araştırmacılar, *ḳara beŋzer ḳızı gelini* kalıbında geçen *ḳara* sözcüğünü, metnin başka yerlerinde geçen *ḳaza* biçimine bakarak onarmışlardır. Oysa bu ikilinin kullanıldığı bağlam dikkate alındığında, yanlış yazılmadığı, ikili arasındaki farklılığın ince anlam ayırımından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. *Dedem Korkut Kitabı*'nda yinelenen dizeler arasındaki *ince anlam ayırımı* (semantic nuance), sözcüklerin değiştirilmesi yolu ile sağlanmıştır. Bu incelemede *Dedem Korkut Kitabı*'nda yinelenen kimi yapılardaki değişikliğin anlamdan kaynaklanan zorunlu değişimler olduğu ileri sürülmüş; *kaza beŋzer ḳızı gelini* ile *kara beŋzer ḳızı gelini* kalıplarında geçen *ḳara* ve *ḳaza* biçimlerinin doğru yazıldığı, yazıldığı gibi okunması gerektiği savunulmuştur. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini* dizesinde geçen *ḳaza* biçimine bakarak *ḳara beŋzer ḳızı gelini* dizesinde geçen *ḳara* sözcüğünü onarmak, dizenin üst yapısıyla (ses, biçim) ilgili herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Yapısalcı yaklaşımla düşünüldüğünde dizeler arası birliği sağladığından bu onarmanın doğru olduğu da söylenebilir. Ancak bu onarma, dizenin derin yapısını (anlam) olumsuz yönde etkilediğinden doğru değildir. Dizenin derin yapısı, söz konusu sözcüğün *ḳara* olduğunu ve onarılmaması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dedem Korkut Kitabı, Dedem Korkut Kitabı'nda İnce Anlam Ayırımı, Ḳaza Beŋzer Ḳızı Gelini; Ḳara Beŋzer Ḳızı Gelini.

Abstract

It is noteworthy that some structures and patterns are repeated in the *Dedem Qorqut Kitabi*, but these repeated structures and patterns do not consist of the same words each time. The researchers of the *Dedem Qorqut Kitabi* did not reflect the changes in these structures and patterns in their studies, and they corrected the words that changed in these structures on the grounds that they were misspelled and transferred them to the transcription. The pair *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* and *ḳara beŋzer ḳızı gelini* that we will examine in this study is one of these. The researchers repaired the word *ḳara*, which occurs in the form *ḳara beŋzer ḳızı gelini*, by looking at the form *ḳaza* in other places in the text. However, when the context in which this pair is used is taken into consideration, it becomes clear that it is not misspelled, and that the difference between the pair stems from a subtle distinction in meaning. The subtle distinction in meaning (semantic nuance) between the repeated lines in the *Dedem Qorqut Kitabi* is achieved by changing the words. In this study, it has been argued that the changes in some structures repeated in the *Dedem Qorqut Kitabi* are necessary changes originating from meaning; it has been defended that the forms *ḳara* and *ḳaza* in the patterns *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* and *ḳara beŋzer ḳızı gelini* are written correctly and should be read as written. Repairing the word *ḳara* in the line *ḳara beŋzer ḳızı gelini* by looking at the form *ḳaza* in the line *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* does not create any problem regarding the superstructure (sound, form) of the line. When considered with a structuralist approach, it can be said that this repair is correct since it provides unity between the lines. However, this repair is not correct since it negatively affects the deep structure of the line. The deep structure (meaning) of the line shows that the word in question is *ḳara* and should not be repaired.

Keywords: *Semantic Nuance İn The Dedem Qorqud Kitabi, Beŋzer Ḳızı Gelini, Ḳara Beŋzer Ḳızı Gelini.*

Sorumlu Yazar *Corresponding Author*
* Doç. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi , Gümüşhane /Türkiye
Elmek: cahangir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4202-1868

Makale Geçmişi *Article History*
Geliş Tarihi: 06.11.2024
Kabul Tarihi: 05.12.2024
E-yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf/*Citation:*
Kızılözen, C. (2024). Dedem Korkut Kitabı'nda İnce Anlam Ayırımı I: Kara Benzer, Kaza Benzer. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (35), s.230-236.

Giriş

Dedem Korkut Kitabı üzerine yapılan çalışmalarda metinde geçen çok sayıda biçimin yanlış yazıldığı gerekçesiyle onarıldığını görüyoruz. Yapılan onarımların büyük bir bölümü, yapı benzerliğini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Metinde yinelenen kalıp sözler, kalıp dizeler, ikilemeler vb., her seferinde ortak birimlerden oluşmaz. Kimi zaman bu kalıpları oluşturan birimlerden bir tanesi değişim gösterir. Araştırmacılar, değişime uğrayan bu biçimleri, tekdüzeleştirerek onarma yoluna gitmişlerdir. Herhangi bir eserde doğru yazılan yapıların yanlış yazıldığını ileri sürmek, o eserin değerine gölge düşürmez ancak yanlışlarla dolu bir eser izlenimi uyandırmaktan geri durmaz. Dolayısıyla metin üzerine yapılan çalışmalarda doğru yazılmadığı gerekçesi ile düzeltilen ögelerin yeniden gözden geçirilmesi bağlamında bu incelemenin gerekli olduğunu belirtmek isteriz. Bu doğrultuda *Dedem Korkut Kitabı*'nı baştan sona yeniden okuyarak anlam ayırımı yaratmak amacıyla değişime uğradığını düşündüğümüz sözcükleri tespit ettik. Bu sözcüklerde biri, *ḳara beŋzer ḳızı gelini* dizesinde geçen *ḳar* sözcüğüdür. Bu kalıp dize, metinde on kere *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* biçiminde yazılmıştır. Yalnız bir dizede *ḳaza* yerine *ḳara* geçer. Araştırmacılar, dizenin üst yapısını dikkate aldıklarından söz konusu dizede geçen *ḳara* biçimini, *ḳaza* olarak düzeltmişlerdir. Bu çalışma, söz konusu dizede; *yineleme* ve *şaşırtma* sanatlarının birlikte kullanıldığını ileri sürerek *ḳara* biçiminin doğru yazıldığını savunmaktadır. Ayrıca dizenin derin yapısı da mercek altına alınarak ileri sürülen iddianın doğruluğu desteklenmek istenmiştir.

Üzerinde durduğumuz dize, Dresden nüshası üzerinden okunmuştur. Alınan örneklerin karşısına; *Drs. Nüs.* ve sayfa numarasıyla satır numarası eklenmiştir. Örnek: (Drs. Nüs. 48/13) = (Dresden nüshası, sayfa 48, satır 13).

İnceleme

Dilin işlevlerinden birinin *şiir işlevi* olduğunu ileri süren Jakobson, şiirin de iki temel düzenleme biçiminde gerçekleştiğini savunur. Bu düzenleme biçimlerinden biri *seçme*, öteki *birleştirme*dir. Bu yaklaşıma göre bir sözcüğün doğrudan bir nesne veya kavrama göndermede bulunduğu durumlarda şiir ortaya çıkmaz. Şiirin ortaya çıkması için gösterge (sözcük) ile gönderge (nesne, kavram) arasında dolaylı ilişki olmalıdır (Uzun 1991: 112). İşbu gösterge - gönderge ilişkisinin dolaylı anlatımından söz sanatları doğar. Söz sanatları şiirde olduğu gibi düzyazıda da kullanılır (Dilçin 2016: 405). Elbette söz sanatlarının kullanımı, yazılı kültür ürünlerinden şiir ve düzyazıyla sınırlı değildir. Dilin sanat işleviyle kullanıldığı sözlü ve yazılı alanların bütününde söz sanatlarından söz etmek mümkündür. Bu incelemede *Dedem Korkut Kitabı*'nda geçen iki önemli söz sanatı üzerinde durulacaktır. Bu söz sanatlarından biri *yineleme* (tekrir), ikincisi *şaşırtma* veya *beklenmezlik* (terdid) sanatıdır. Tekrir, *sözün etkisini güçlendirmek amacıyla anlamın üzerinde yoğunlaştığı sözcük ya da söz öbeklerini arka arkaya yinelemektir* (Dilçin 2016: 452). Terdid ise *sözü, karşısındakini merakta bırakacak ve ilerisinin ne olacağını sezdirmeden sürdürdükten sonra, beklenmedik çarpıcı bir sonuçla belirtmektir* (Dilçin 2016: 452). *Dedem Korkut Kitabı*'nda *yineleme* (tekrir) ile *şaşırtma* (terdid) sanatı birlikte kullanılmıştır. Yinelemede bir yaratmanın herhangi bir ögesi sürekli yinelenir. Aşağıdaki türküde *yineleme* sanatı kullanılmıştır.

Dedim kız adı nedir? Dedim elimdir.

Dede Korkut
Sayı 35, Aralık 2024
s.230-236

Dedim kız ince nedir? Dedi belimdir.
Dedim kız keman nedir? Dedi kolumdur?
Dedim kız sal boynuma. Dedi olmaz olmaz.
Muhabbet olsa olur. Oh nece olmaz olmaz!

Şaşırtmada ise dinleyici veya okuyucunun tahmin etmediği bir yapı, parça veya ses kullanılarak *şaşırtma* olayı sağlanır. *Şaşırtma* söz sanatı, yinelenen parçalardan birinin farklı olması üzerine kurulur. Bu bağlamda Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Halhal ağızlarında kullanılan "*Çatı getir, çal katıra, çayda **t**ay çatak.*"[1] tekerlemesi örnek verilebilir. Bu tekerlemede bütün sözler *ç-* ile başlarken *tay* sözcüğü *t-* ile başlamıştır. Bu tekerlemeyi söyletmekten amaç, tekerlemeyi söyleyen kişinin *tay* yerine *çay* demesini sağlamaktadır. *Tay* yerine *çay* kullanıldığında herhangi bir anlam bozukluğu oluşmaz, ancak söylenmesi istenen *çay* değil de *tay*'dır.

Dedem Korkut Kitabı'nda sık sık kullanılan söz sanatlarından biri *yineleme* sanatıdır. Metinde kullanılan *yineleme* sanatının en önemli özelliklerinden biri, yinelenen kalıbın metnin bütününe serpilmiş olmasıdır. Şöyle ki bir yazarın veya şairin eserinde yinelenen bir yapı, aynı eserin başka yerinde değil de art arda dizilen kalıplarda kendini gösterir. Klasik şiirde beyitlerin sonunda yinelenen redifler, bu çerçevede düşünülebilir.

*Meni cāndan usandırdı cefādan yār usa**nmaz mı**?*
*Felekler yandı āhumdan murādum şemi ya**nmaz mı**?*
Kamu bimārına cānān devā-yi derd eder ihsān.
*Niçun kılmaz bana dermān yoksa beni bimār sa**nmaz mı**?*

Yukarıdaki beyitlerde geçen ***–nmaz mı*** kalıbı bu gazel içinde geçerlidir. Bu gazelde geçen söz konusu redif, başka bir gazelde geçmez. Bir gazel kendi içinde bir bütünlük sunar. *Dedem Korkut Kitabı*'nda yinelenen parçalar ise metnin bütününe serpiştirilmiştir. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbı metinde on kere geçer. Metinde on kere yinelenen bu yapı, tek bir destanda toplanmamıştır. Bu kalıp, *Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyunda*, *Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek boyunda* ve *İç Oğuza Taş Oğuz asi olup Beyrek'in öldüğü boyda* ikişer kere geçer. *Kazan Bey Oğlu Oruz Bey'in tutsak olduğu boyda, Duha Koca oğlu Deli Dumrul boyunda, Uşun Koca Oğlu Segrek boyunda* ve *Salur Kazan tutsak olup oğlu Oruz'un çıkardığı boyda* birer kere geçer. Sözü geçen kalıp, metindeki on iki boydan beşinde geçmez.

Dedem Korkut Kitabı'nda kullanılan *şaşırtma* sanatı, çoğu zaman yinelenen yapılar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sürekli yinelenen bir yapı, birdenbire bir sesbirimini; bir seslemini (hece) veya bir sözcüğünü değiştirerek farklı bir biçimde ortaya çıkar. Metin boyunca hep *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* biçiminde yinelenen kalıp söz, bir yerde *ḳara beŋzer ḳızı gelini* biçiminde kendini göstermiştir. *Dedem Korkut Kitabı* üzerine çalışma yapan araştırmacıların buradaki *şaşırtma* tuzağına düştükleri, sürekli yinelenen söz kalıplarındaki *beklenmedik* değişikliği, yanlış yazma olarak değerlendirdikleri söylenebilir. *Dedem Korkut Kitabı* araştırmacıları, bu kalıpta açıkça *ḳar* "kar" biçiminde yazılan sözcüğü, yanlış yazıldığı düşüncesiyle *ḳaz* "kaz" olarak onarmışlardır. Oysa burada bir *şaşırtma* sanatı söz konusudur. Ozan, on kere *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbını söyleyerek yineleme sanatını kullanmıştır, ancak bir örnekte

[1] İp getir kır renkli katıra çayda yük yükleyelim.

ḳaz sözcüğünün son ünsüzüyle oynayarak onu *ḳar* yapmıştır. Böylece yinelenen kalıptaki sözcüklerden birinin ses değeriyle oynanarak okuyucu *şaşırtmak* istenmiştir. Gerçekten de "*Çatı getir, çal katıra, çayda **t**ay çatak.*" tekerlemesinde kulakla *şaşırtma* sağlanırken *ḳara beŋzer ḳızı gelini* örneğinde bu şaşırtma kulakla birlikte göz yoluyla da sağlanmıştır. *Dedem Korkut Kitabı*'nı okuyan araştırmacılar, *-r-* (ḳar) biçiminde yazılan harfin noktası unutulmuştur diye onu *–z-* (ḳaz) olarak onarmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi "*Çatı getir, çal katıra, çayda <u>tay</u> çatak.*" tekerlemesi yerine "*Çatı getir, çal katıra, çayda <u>çay</u> çatak.*" dendiğinde anlam bozukluğu olmuyor ancak tekerlemede söylenmek istenen *<u>çay</u>* değil de *<u>tay</u>*'dır. Tabii ki bu tekerleme bir şaşırtma/yanıltma tekerlemesidir. Başka bir deyişle tekerlemeyi söyleten kişinin amacı, eğlenmek; eğlendirmektir. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini/ḳara beŋzer ḳızı gelini* örneğinde ise yazarın amacı, buradaki sözcüğün *ḳara* biçimde okunmasını sağlamaktır. Ancak tekerlemeden farklı olarak buradaki amaç, söz oyunu yapmakla birlikte *ḳar* sözcüğünün bağlama yüklediği ince anlam ayırımını da gün ışığına çıkarmaktır. Yani *ḳara beŋzer ḳızı gelini* biçiminde yazılan yapı, *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* biçiminde okunursa herhangi bir anlam bozukluğu oluşmaz. Ancak bu okumayla yazarın anlatmak istediği ince anlam ayırımı ortadan kalkmış olur, sözcüğün bağlama kattığı anlam değeri tekdüzeleştirmenin kurbanı olur.

Dedem Korkut Kitabı'ndan gösterdiğimiz yukarıdaki kalıp sözle yine örnek olarak verdiğimiz tekerlemeyi karşılaştırarak metinde kullanılan *yineleme-şaşırtma anlatısının arkasına saklanan ince anlam ayırımını* şöyle özetleyebiliriz.

1. "***Ç**atı getir, **ç**al katıra, **ç**ayda tay **ç**atak.*" tekerlemesinde yinelenen **ç**- ünsüzüdür. *Dedem Korkut Kitabı*'nda ise bu yineleme *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbının bütününün on kere yinelenmesiyle sağlanmıştır.

2. "***Ç**atı getir, **ç**al katıra, **ç**ayda <u>t</u>ay **ç**atak.*" tekerlemesinde; *yineleme* ve *şaşırtma* sanatlarının bir tümce içinde sağlandığı görülüyor. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini* dizesinde ise *yineleme* ve *şaşırtma* sanatları, 303 sayfalık metnin bütününe serpiştirilmiştir.

3. "*Çatı getir, çal katıra, çayda **t**ay çatak.*" tekerlemesindeki yineleme ve şaşırtmanın amacı eğlenmektir. Söz konusu dizedeki yineleme ve şaşırtmanın amacı ise değişen sözcüğün bulunduğu bağlama kattığı anlam değerini açığa çıkarmaktır.

4. "*Çatı getir, çal katıra, çayda **t**ay çatak.*" tekerlemesindeki yineleme ve şaşırtma sanatının temelinde ses vardır. Buradaki uygulama kulakla, işitmekle ilgilidir. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini / ḳara beŋzer ḳızı gelini* dizesinde sesle birlikte görüntü de şaşırtmaya yöneliktir: قاز ~ قار .

5. ***Ç**atı getir, **ç**al katıra, **ç**ayda <u>t</u>ay **ç**atak.*" tekerlemesi de "*ḳaz[r]a beŋzer ḳızı gelini*" dizesi de zekâ oyunudur. Aralarındaki ayrım, ilkinin hemen anlaşılır olması, ikincisinin ise söylem çözülmesine gidilmeden anlaşılmamasıdır.

Dedem Korkut Kitabı'nda sözlerden birinin değişmesiyle anlam değişikliğinin sağlandığını gösteren birçok kalıp söz örneği vardır. Biz bu incelememizde bunlardan *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* ile *ḳara beŋzer ḳızı gelini* kalıbı üzerinde durduk. Kızların gelinlerin güzelliğinin anlatıldığı her yerde *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbı kullanılmıştır. *Ḳara beŋzer ḳızı gelini* kalıbının geçtiği ortamda ise kızların gelinlerin dış görünüşlerinden

Dede Korkut
Sayı 35, Aralık 2024
s.230-236

bahsedilmemektir. Buradaki *ḳar,* bağlamın ihtiyaç duyduğu söz kalıbına "masumiyet, temizlik" anlamını yüklemektedir.

Üzerinde durduğumuz dizede dilin yüzey yapısındaki (ses/biçim) değişimle dilin derin (anlam) yapısındaki değişim eşsüremlidir. Söz konusu dizede *ḳaz* yerine *ḳar* yazılırken dilin alt yapısını oluşturan anlam durumu çoktan kendini bu değişime uyarlamıştır. Metinde on yerde kızların gelinlerin güzelliği anlatılırken *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbı kullanılmıştır. Ancak bir yerde kızların, gelinlerin düşman tarafından "tartaklandığı, eziyet edildiği" anlatılırken söz konusu kalıpta geçen *ḳaz*, yerini *ḳar*a bırakmıştır.

Ḳaza beŋzer ḳızı gelini/ḳara beŋzer ḳızı gelini örneğinde olduğu gibi *Dedem Korkut Kitabı*'nda yinelenen ancak bağlama kattığı anlamdan dolayı parçalarından birini değiştiren birçok yapı vardır. Burada yaşanan olaylar, dilin alt yapısı olan anlamı belirlerken anlam da dilin yüzey yapısı olan sözü biçimlendiriyor. Anlam değişimi, söylem içindeki olayların akışıyla uyum içindeyken söz düzeyinde gelişen değişim de yine anlam değişimiyle uyum içindedir. Dolayısıyla kalıp sözlerde görülen beklenmedik değişim, yalnızca biçimle sınırlı değildir. Söz konusu değişim, yalnızca biçimle sınırlı olmuş olsaydı yani sadece *ḳaz* yerine *ḳar* yazılmış olsaydı, müstensih hatası olarak düşünülebilirdi. Ancak burada *ḳar*, bulunduğu dizeye öteki dizelerde bulunmayan; farklı anlam yüklemektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse söz düzeyinde görülen değişiklik, anlam düzeyinde gerçekleşmiş değişimin yansımasıdır. *Dedem Korkut Kitabı* araştırmacıları, soruna bu açıdan bakmadıklarından sürekli yinelenen kalıplardaki değişimi, yazma hatası olarak düşünüp düzeltme yoluna gitmişlerdir. Oysa söz kalıplarındaki değişimin nedeni, yanlışlık değil de söz konusu kalıbın bağlam içinde üstlendiği anlamdır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak *Dedem Korkut Kitabı*'nda iç içe geçmiş üç söz anlatısının bir arada kullanıldığını söyleyebiliriz.

1. Bir yandan sürekli yinelenen bir kalıp vardır: (yineleme/tekrir).

2. Bu yinelenen kalıp birdenbire değişime uğrar: (şaşırtma/terdid).

3. Kalıpta görülen bu değişim, değişen parçanın söyleme kattığı ince anlam ayırımını açığa çıkarmaya yöneliktir: ince anlam ayırımı/semantic nuance)

Bu değişimin tekerlemelerde gerçekleşmesi sorun oluşturmaz. Bir kişiden "*Çatı getir çal katıra çayda tay çatak."* denmesi istendiğinde o kişi *tay* yerine *çay* diyebilir. Burada *tay* yerine *çay* denmesi anlamı değiştirir, ancak bozmaz. Bu anlam değişimi, tekerlemenin sınırları içinde kaldığından herhangi bir bağlamı da etkilemez. Tekerlemelerde geçen *yineleme/şaşırtma*da önce *söz* sonra *anlam* gelir. İlk başta anlamlı olan "*Çatı getir çal katıra çayda* ***tay*** *çatak."* tekerlenmesinin söylenmesi istenir. Arkasından "*Çatı getir çal katıra çayda* ***çay*** *çatak."* söylenerek şaşırtma sanatı gerçekleşir. Ancak *Dedem Korkut Kitabı*'nı bu bağlamda ayrıcalıklı yapan, bunun tam tersi olmasıdır. Yinelenen kalıplar üzerinde gerçekleşen şaşırtma, önce derin düzeyde (anlamda) oluşmuş daha sonra yüzey yapıya (söze) yansımıştır.

Çalışmanın bu aşamasında *ḳara beŋzer ḳızı gelini* ve *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* dizelerinin geçtiği bağlama yakından bakalım. *Dedem Korkut Kitabı*'nda on kere *ḳaza beŋzer ḳızı gelini,* bir kere de *ḳara beŋzer ḳızı gelini* kalıbı geçer.

1.1. *Ḳaza beŋzer ḳızumuŋ gelinümüŋ çiçegi oġul!* (Drs. Nüs. 51/8)

Ḳaza *beŋzer ḳızı gelini biz yesir etmişüz.* (Drs. Nüs. 39/8)

Ḳaza *beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳarmış ḳara géymiş.* (Drs. Nüs. 96/6)

Ḳaza *beŋzer ḳızumuŋ gelinümüŋ çiçegi oġul!* (Drs. Nüs. 118/2)

Ḳaza *beŋzer ḳızum gelinüm aġ çıḳardı, ḳara géydi.* (Drs. Nüs. 145/5)

Ḳaza *beŋzer ḳızumuŋ, gelinümüŋ çiçegi oġul!* (Drs. Nüs. 162/6)

Ḳaza *beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳarub ḳara geydi. (*Drs. Nüs. 255/3)

Ḳaza *beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳardı ḳara geydi.* (Drs. Nüs. 298/10*)*

Ḳaza *beŋzer ḳızı gelini, Ḳazana ḳarşu gelüb elin öpdiler.* (Drs. Nüs. 289/10)

Ḳaza *beŋzer ḳızumuz gelinümüz buŋlu oldı.* (Drs. Nüs. 292/3)

1.2. *Ḳara* *beŋzer ḳızı gelini çaḳrışdurdılar* (Drs. Nüs. 37/6).

Son dizede *ḳara* biçiminde yazılan sözcüğü kimi araştırmacılar, değiştirerek *ḳaza, qaza* biçiminde çeviri yazıya aktarmışlardır [(Ergin 1964: 15), (Tezcan, Boeschoten 2012: 51), (Özçelik 2016: 83), (Elizade, Hacıyev 2004: 38)]. Araştırmacılardan yalnız O. Ş. Gökyay yazıldığı gibi *kara* olarak okumuştur (Gökyay 2007: 40).

Ḳaza beŋzer ḳızı gelini dizesinde geçen *ḳaz* sözcüğü, kızın / gelinin dış görünüşü, dış güzelliğiyle ilgidir. Aşağıdaki tümcelerde bu kalıp ifadenin özne olarak kullanıldığı, *ḳaz* sözcüğünün ise bir niteleme sıfatı olarak bu kalıpta yer aldığı görülmektedir: "*Ḳaza beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳarmış ḳara géymiş.*", "*Ḳaza beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳarub ḳara geydi.*", "*Ḳaza beŋzer ḳızı gelini aġ çıḳardı ḳara geydi.*", "*Ḳaza beŋzer ḳızum gelinüm aġ çıḳardı, ḳara géydi.*", "*Ḳaza beŋzer ḳızumuz gelinümüz buŋlu oldı.*", "*Ḳaza beŋzer ḳızı gelini, Ḳazan'a ḳarşu gelüb elin öpdiler.*" Aşağıdaki iki ünlem grubunda da *ḳaz* sözcüğü, *kızın* ve *gelinin* dışı görünüşünü nitelemektedir: *Ḳaza beŋzer ḳızumuŋ gelinümüŋ çiçegi oġul!, Ḳaza beŋzer ḳızumuŋ, gelinümüŋ çiçegi oġul!.* Bir başka örnekte ise elde edilen esirlerin değerli, güzel olduğunu belirtmek için *ḳaz* sözcüğü kullanılmıştır: *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini biz yesir etmişüz.*

Ancak "*Ḳara beŋzer ḳızı gelini çaḳrışdurdılar.*" tümcesinde *kız* ve *gelinin* güzelliği, dış görünüşü konu edinmemiştir. Bu dize, Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyda geçer. Kazan Bey'in yokluğunda ordusuna düzenlenen saldırı şöyle tasvir edilmiştir. Yedi bin kişilik düşman tarafından gece yarısı Kazan'ın ordusu basılmış, altın evleri yağmalanmış, atları; devleri alınmış, paraları; akçaları yağmalanmış, eşi esir edilmiş, annesi kara devenin boynundan asılarak götürülmüştür. Bu bağlam içinde "*Ḳara beŋzer ḳızı gelini çaḳrışdurdılar.*" denmektedir. *Çaḳrışdur-* eylemi, Dîvânu Lugâti't-Türk'te "bağırtmak" anlamında geçer (Ercilasun, Akkoyunlu 2015: 612). Bu okumayla söz konusu tümce, "Kar gibi kızını gelinini bağırttılar." biçiminde Türkiye Türkçesine aktarılabilir. Kanaatimizce burada *ḳar*, "yağış" anlamında değil de "tertemiz, iffetli" anlamında kullanılmıştır: "Tertemiz kızı, gelini bağırttılar (saldırdılar).

Dede Korkut
Sayı 35, Aralık 2024
s.230-236

Sonuç

Dedem Korkut Kitabı'nın özelliklerinden biri, kimi dize ve kalıpların yinelenmesidir. Ancak yinelenen bu dize ve kalıpları oluşturan sözcüklerin her seferinde aynı biçimde yazıldığı söylenemez. Metinde on kere *ḳaza beŋzer ḳızı gelini* biçiminde yazılan kalıbın bir keresinde *ḳara beŋzer ḳızı gelini* biçiminde yazıldığı görülüyor. Bir kalıbı oluşturan sözcükler, başka sözcüklerle yer değiştiremez, denebilir. Nitekim kimi araştırıcı da bu yaklaşımdan hareketle yukarıda sözü geçen *ḳara gibi kızı gelini* kalıbındaki *ḳar* sözcüğünü, *ḳaz* biçiminde düzelterek çevriyazıya aktarmışlardır. Araştırmacıların bu yaklaşımlarındaki temel sorun, biçimin ön plana çıkarılıp anlamın göz ardı edilmiş olmasıdır. Oysa söz konusu dizenin anlam yönü dikkate alındığında bu değişimin bilinçli olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. *Ḳaz beŋzer ḳızı gelini* kalıbı ile *ḳara beŋzer ḳızı gelini* kalıbı arasında anlam yönünde ince bir ayırım söz konusudur. *Ḳaza beŋzer ḳızı gelini* kalıbının kullanıldığı tümceler incelendiğinde bu kalıbın kızın ve gelinin dışı görünüşüne vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Oysa *ḳara beŋzer ḳızı geli* kalıbı, kullanıldığı bağlam itibarı ile farklı anlam üstlenmiştir. Burada *ḳar* sözcüğü "tertemiz, namuslu" anlamında kullanılmıştır.

Kaynakça

Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elizade, S., & Hacıyev, T. (2004). *Kitabi- Dede Korkut.* Bakü: Önder Neşriyat.

Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gökyay, O., Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut II -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tezcan, S., & Hendrik, B. (2012). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uzun, L., S. (1991). *Deyimlerde Bildirinin Düzenleniş ve Biçimi Özellikleri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları. ss. 111-120.